

W
 E L
 Z I J N
 V O L K S
 G E Z O N D
 H E I D E N
 C U L T U U R

Kenmerk

Rijswijk

189850

's-Gravenhage

27 SEP. 1991

De Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

DE MINISTER VAN WELZIJN, VOLKSGEZONDHEID EN CULTUUR

EN

DE MINISTER VAN VOLKSHUISVESTING, RUIMTELIJKE ORDENING EN MILIEUBEHEER

OVERWEGENDE

dat het esgehucht Kraloo in de Middeleeuwen is ontstaan als kleine ontginningsnederzetting aan de zuidzijde van het centrale Drentse zandgebied,

dat in de huidige opbouw van de nederzetting nog de onderdelen van het traditionele esdorpenlandschap, te weten de esgronden, de beekdalgronden en de heidevelden in samenhang met het wegenpatroon en de ligging van de bebouwde erven, op herkenbare wijze aanwezig zijn,

dat de kern van het gehucht bestaat uit enige historische boerderijcomplexen op beplante erven, welke een belangrijke bijdrage leveren aan de ruimtelijke kwaliteit van de nederzetting,

dat het gebied mitsdien een beeld oplevert dat van algemeen belang is vanwege zijn schoonheid en zijn ruimtelijke structurele samenhang;

Voorts overwegende dat het geldende bestemmingsplan "Buitengebied Ruinen", vastgesteld op 17 september 1987 en onherroepelijk goedgekeurd op 21 juni 1990, in voldoende mate recht doet aan de omschreven landschappelijke karakteristiek, doch dat daaraan een regeling van de kenmerkende historische bebouwingsstructuur nog ontbreekt;

Gelet op artikel 35 en artikel 36 van de Monumentenwet 1988;

Gehoord de raad van de gemeente Ruinen, Gedeputeerde Staten van Drenthe, de Raad voor het Cultuurbeheer en de Rijksplanologische Commissie;

BESLUITEN

Het gebied in de gemeente Ruinen zoals is aangegeven op de bij dit besluit behorende tekening nr. 264 en zoals is omschreven in de toelichting bij dit besluit, aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht in de zin van artikel 1, onder g, van de Monumentenwet 1988;

de termijn voor het vaststellen van een ter bescherming strekkend bestemmingsplan als bedoeld in artikel 36, eerste lid, van de wet vast te stellen op twee jaar, te rekenen vanaf de datum van dit besluit.

Van dit besluit, waarvan mededeling zal worden gedaan in de Staatscourant, zal afschrift worden gezonden aan de Raad voor het Cultuurbeheer, de raad van de gemeente Ruinen, Gedeputeerde Staten van Drenthe en de Rijksplanologische Commissie.

De Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur,

Drs. H. d'Ancona

De Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer,

J.G.M. Mulders

Inleiding

Het gehucht Kraloo in de gemeente Ruinen ligt enige kilometers noordelijk van Hoogeveen, in de zuidwestelijke randzone van het centrale Drentse zandgebied.

Ontstaan en ontwikkeling van de kleine nederzetting vallen binnen het historisch-cultuurlandschappelijke kader van het Drentse esdorpenlandschap. De ruimtelijke karakteristiek en het beschermingsbelang van het esgehucht worden in hoge mate bepaald door de duidelijk herkenbare elementen van het 'traditionele' esdorpenlandschap en de plaats van de nederzetting daarin. Ook bij enkele meer en minder recente aanpassingen van de bebouwings- en ontsluitingsstructuur is het relatief gave en oorspronkelijke agrarische karakter van de nederzetting behouden gebleven. Naast de waardevolle historisch-ruimtelijke kwaliteit van de nederzetting zelf, opgebouwd uit enkele verspreid liggende boerderijcomplexen op beplante erven, vormt de duidelijk herkenbare samenhang hiervan met het omringende landschap aanleiding voor de aanwijzing van Kraloo als beschermd dorpsgezicht.

Ontstaan en ontwikkeling

De vroegste bewoningsgeschiedenis van Drenthe gaat terug tot ver vóór het begin van de jaartelling. Archeologisch onderzoek heeft dit duidelijk gemaakt. Ook in het territorium van de 'oerbuurschap' Ruinen, waar in veel later tijd de kleine nederzetting Kraloo zal ontstaan, zijn archeologische elementen en structuren op ruime schaal aanwezig, dan wel traceerbaar gebleken.

De basisstructuur van het historische cultuurlandschap in Drenthe wordt vastgelegd in de Karolingische Tijd, omstreeks de 8ste-9de eeuw na Christus. Aanzetten kunnen evenwel uit vroeger eeuwen dateren.

Uit de genoemde oerbuurschappen kristalliseren zich bewoningskernen. Binnen de grenzen van het centrale zandgebied komen de nederzettingen vervolgens tot ontwikkeling als bouwstenen van het esdorpenlandschap. De opbouw van het traditionele esdorpenlandschap is gebaseerd op het centrale principe van de 'escultuur' in het dan toegepaste landbouwsysteem. Vanaf de 9de eeuw is er sprake van permanente bewoningskernen, de es- of brinkdorpen én aangrenzende, eveneens permanente bouwlandcomplexen of essen. Binnen het territoriale oerbuurschapsverband van Ruinen, Pesse, Ansen en Echten uit de beginfase van deze ontwikkeling. Deze kernen groeien uit tot zelfstandige esdorpen met een eigen dorpsterritorium of 'marke'. In

bestuurlijk en kerkelijk opzicht verwerft Pesse, het moederdorp van Kraloo, een grote mate van zelfstandigheid. In uiteenlopende zaken is de buurschap Pesse echter verbonden met het hoofddorp Ruinen, dat reeds vóór 1290 als een heerlijkheid binnen het kerspel wordt afgescheiden.

Het landbouwsysteem waarbij de escultuur centraal staat, resulteert in het esdorpenlandschap dat tot aan het begin van de 20ste eeuw bepalend is voor het Drentse zandgebied.

De nederzettingen liggen over het algemeen op de overgang van hogere naar lagere gronden, daar waar de fysisch-geografische uitgangssituatie optimaal is. De dorpsstoebereik is van de esnederzettingen zijn opgebouwd uit de, in oppervlakte exponentieel toenemende, onderdelen: akker (es), bos (restanten), beekdal en veldgronden. Het beekdal is de relatief laaggelegen en smalle zone van groenlanden aan weerszijden van het lokale beekje, diep(je) of stroom. De uitgestrekte velden, welke omstreeks 1800 hun grootste uitbreiding bereiken, bestaan uit heide-, veen- en zandgronden. De belangrijkste functie is die van weidegrond.

Een voor de escultuur essentiële afgeleide functie is die van de mestproductie voor het bouwland, de es, die wordt verkregen door het inscharen van vee en het gehanteerde 'heidepotstalsysteem'. De bewoningskernen zelf grenzen zonder uitzondering aan het escomplex. De kernen zijn opgebouwd uit de hoeven of erven, het wegen-, driften- en padenstelsel en langs de randen van de kern meestal één of meer brinken, graslandcomplexen. De hoeven bestaan uit de agrarische bebouwing op de huiserven en eventueel aanwezige, al dan niet aangrenzende huiskampen. Het kan hierbij gaan om tuinen, akkers (goorns), weide- en inscharingskampen.

Uitbreiding van de esdorpen komt tot stand door splitsing van de oorspronkelijke erven en nieuwe vestigingen langs brinken, uitvalswegen en esranden. Daarnaast kunnen meer geïsoleerde ontginningen worden onderscheiden. Kraloo geldt als typische representant van deze laatste categorie. Het esgehucht is ontstaan uit een afsplitsing van het moederdorp Pesse, dat ongeveer twee kilometer ten zuidoosten van Kraloo is gelegen. Aanleiding tot deze kolonisatie is naar alle waarschijnlijkheid de behoefte aan nieuw groenland en/of nieuw - uit het veld te ontginnen - bouwland geweest.

Deze afsplitsing van het hoofddorp Pesse heeft plaatsgevonden vóór 1300, daar Kraloo in 1298/1304 als een zelfstandige lokatie, 'in Craenlo', in de bronnen wordt vermeld.

Mogelijk verwijst de uitgang '-lo' naar een door ontginning of roding verkregen open plaats in een eertijds bosrijker gebied. Naar alle waarschijnlijkheid bestaat de nederzetting rond 1300 uit slechts één enkele hoeve, welke 'domus' bovendien in een dienstbaarheidsrelatie is verbonden met de hof te Uffelte (van het kapittel van Sint Pieter te Utrecht). Ondanks het gegeven dat er in 1427 sprake is van de buurschap Kraloo '... in der marke toe Cralle ...' en het feit dat Kraloo in 1681 een zelfstandige houding aanneemt tegenover Pesse dat Kraloo aanspreekt voor een aandeel in de strijd tegen stuifzand, is het kleine esgehucht nooit losgekomen van de 'medemarkgenoten' van Pesse. Een en ander neemt niet weg dat Kraloo in de loop der eeuwen is uitgegroeid tot een zelfstandig functionerende esnederzetting, zij het van bescheiden omvang waarin alle (agrarische, bouwkundige) componenten van de escultuur verenigd zijn. Slechts voor de productie van zwaarder hout was de nederzetting aangewezen op verder weg gelegen gebied, waartoe 'het erve te kralo' omstreeks 1500 gerechtigd blijkt in het Kinholt tussen Pesse en Zuidwolde.

Een eerste nauwkeurige en min of meer complete weergave van de nederzettingstructuur van Kraloo verschaffen de 'Franse topografische kaart' (circa 1810) en het kadastrale minuutplan uit 1828 (fotobijlage, afb. 1 en 2).

Bestaat de kern volgens het grondschattingsregister uit 1630 nog slechts uit een 'huis', blijkens het kadastrale minuutplan zijn dat er in het begin van de 19de eeuw inmiddels drie. De hoeven zijn langs de zuidzijde van de Kraloër es gesitueerd. Blijkens de kadastrale kaart zijn de boerderijen dan alle voorzien van een inspringende achterbaander. De meest oostelijk gelegen boerderij heeft daarnaast een zijbaander, die teruggaat op een ontwikkeling welke in de 18de eeuw wordt ingezet. Het bouwlandcomplex wordt aan de noord-, west en oostzijde omgeven door uitgestrekte veldgronden, waarvan een deel nader wordt omschreven als 'zand en heide'. Van de functionele samenhang tussen nederzetting en het aangrenzende veld (heide) getuigt de westelijke hoeve, waar 'schepershuis' en 'schaapskooi' zijn gesitueerd. De es wordt gedeeltelijk van de veldgronden gescheiden door een zogenoemde eswal, welke soms brede perceelscheiding echter niet is weergegeven op de kadastrale kaart. De aarden eswal is een dichtbeplante, 'natuurlijke' vee- en wildkering. De westelijke grens van het Kraloër escomplex wordt gemarkeerd door zandduintjes die ter plaatse op de overgang naar

het veld zijn gelegen. Een en ander wordt duidelijker weergegeven op de topografische en militaire kaart uit het midden van de 19de eeuw (fotobijlage, afb. 3).

De gemeenschappelijke gronden zijn eigendom van de 'Markgenoten van Pesse'. Dit geldt ook ten aanzien van de drift waarlangs de boerderijen zijn gesitueerd. De driehoekige, brinkachtige ruimte aan deze drift wordt aangeduid als weiland. Enkele kleinere percelen die aan de huisweiden grenzen worden gebruikt als akkers, tuinen (gooms) en aangewend voor de produktie van hout (hakhoutpercelen).

De stroomdalgronden van – de bovenloop van – de 'Ruinder A' beslaan een vergelijkbare oppervlakte hooiland- en weilandpercelen.

De meest ingrijpende wijziging in de nederzittingsstructuur vindt omstreeks 1900 plaats, als een nieuwe noord-zuid gerichte doorgaande weg van Lhee naar Pesse wordt aangelegd. Voor een deel samenvallend met het beloop van de oost-west georiënteerde drift langs de hoeven, loopt de nieuwe hoofdweg over de lengterichting van de es en over de Ruiner A naar Eursinge-Pesse. Het zuidelijke deel van deze weg vormt een geheel nieuwe verbinding in tegenstelling tot het gedeelte over de es waar in aanleg reeds een pad aanwezig was. Blijkens de Franse topografische kaart uit circa 1810 (fotobijlage, afb. 1). In de eerste decennia van de 20ste eeuw verrijst in de oostelijke knik van deze weg nog een vierde boerderij. In dezelfde periode is de westelijke eswal door gerichte aanplant uitgebreid tot een brede boszone op de overgang naar de Kraloër heide.

De landschappelijke (her)inrichtingswerken die met name de laatste decennia in overig Drenthe algemeen zijn doorgevoerd, zijn in Kraloo relatief beperkt gebleven, vooral door de geringe omvang in combinatie met het agrarisch doorfunctioneren van de nederzetting. Er heeft in hoofdzaak alleen een aanpassing plaatsgevonden van het historische wegen- en driftenpatroon, zoals dit herkenbaar is op oudere topografische kaarten, waardoor de ontsluitingsstructuur van de huiserven, het escomplex en de weidegronden langs de Ruiner A voor een belangrijk deel is gericht op de 'nieuwe' hoofdweg. Sedert de jaren vijftig is tevens de fijnmazigheid van de percelen- en houtwallenstructuur van de weidegronden langs de genormaliseerde Ruiner A aanzienlijk verminderd. De aanleg van de rijksweg (A 28) op één kilometer afstand oostelijk van de nederzetting heeft, behoudens het visuele aspect in de zuidoostelijke dorpssector, niet tot een verstoring in de ruimtelijke

kleinschaligheid van het esgehucht geleid.

Huidig ruimtelijk karakter en te beschermen waarden

De hoofdellementen in de landschappelijke constellatie van het historische esdorpenlandschap zijn in Kraloo duidelijk herkenbaar gebleven. Deze betrekkelijk zeldzame situatie is onder meer het gevolg van de kleinschaligheid van de nederzittingsstructuur, welke in wezen een ongewijzigde ruimtelijke samenhang vertoont. Bovendien is er binnen het dorpsstoebehooren sprake van een min of meer oorspronkelijke functiebestemming van de samenstellende delen: het open en visueel duidelijk herkenbare escomplex, de weidegronden langs de bovenloopje van de Ruiner A en de veldgronden, welke thans onderdeel zijn van het natuurgebied van de Dwingelose en Kraloër heide. De nederzetting in enge zin, een viertal ruim verspreid liggende hoeven in een reeks, valt daardoor feitelijk niet te isoleren uit de ruimere structuur van het omringende landschap.

De basis voor de hoofdstructuur van het esgehucht wordt gevormd door het met hoog geboomte omgeven escomplex. Op de duidelijk herkenbare overgang naar de, tot meer dan twee meter lager gelegen weidegronden zijn aan de zuidzijde van de es de hoeven gesitueerd, waarvan drie bouwplaatsen in aanleg dateren van vóór 1810. De es grenst aan de noord- en westzijde aan de Kraloër heide, daarvan slechts gescheiden door een boszone van wisselende breedte. Plaatselijk, óók aan de oostzijde, wordt de es begrensd door (restanten van) de duidelijk herkenbare eswal met hoogopgaande eiken in combinatie met lager geboomte en struikgewas. De hoofdweg, nagenoeg als enige in het wegen- en padenpatroon verhard, ontsluit het esgehucht en de bijbehorende landschappelijke elementen. Het beloop van deze weg over het esgedeelte wordt gemarkeerd door hoog opgaande bomenrijen aan weerszijden ervan, hetgeen sedert de eerste decennia van de 20ste eeuw een opmerkelijk ruimtelijk contrast biedt met de open es, die vanouds slechts langs de randen door groenzones (eswal) werd begrensd. In het zuidoosten wordt de Ruiner A overbrugd, aan weerszijden waarvan de weilanden zijn gelegen.

Het door twee scherpe bochten gemarkeerde oost-west georiënteerde hoofdweggedeelte vormt de 'kern' van de nederzetting. Het gaat hierbij om het tracé van de oude drift, waar de huiserven (huisweiden of 'weidelandbrinken') vanouds op aansluiten. In noordelijke richting loopt de weg over het door de eeuwen heen

opgehoogde en daardoor enigszins bolgevormde escomplex, dat thans voor een belangrijk deel uit grasland bestaat. Het voormalige veld, de Kraloër heide, is in visuele zin afgeschermd door de eswal (restanten) en de jongere aanplant. Langs de westzijde van de es is het zeer geprononceerde reliëf van de zandduintjes op de overgang naar de heide behouden gebleven.

In de zuidoostelijke dorpssector vormt de A-28, die Kraloo scheidt van de meer oostelijk gelegen nederzettingen Nuil en Pesse een visuele begrenzing. Door de ruime afstand tot deze autosnelweg is er echter geen sprake van een storende doorsnijding van de landschapsopbouw rondom Kraloo.

De ruimtelijk-structurele kwaliteit van Kraloo wordt ondersteund door de bouwkunstige karakteristiek, bepaald door enkele jongere en oudere boerderijen, welke op of direct grenzend aan de zuidelijke esrand, langs de hoofdweg – de voormalige drifruimte – zijn gesitueerd (fotobijlage, afb. 2 en 3). Vooral van structureel belang is de ligging van de twee jongere hoeven, van rond 1900, respectievelijk in het westelijke en oostelijke verlengde van de oorspronkelijke hoevenreeks. De oudere complexen dateren in aanleg van vóór 1810. De huidige vormgeving van de boerderijen en bijgebouwen is het resultaat van aanpassingen, verbouwingen en restauraties gedurende enkele eeuwen. Rietdaken overheersen terwijl het voorhuis in een enkel geval met pannen is gedekt. Combinaties van zij- en achterbanders en de aanwezigheid van lagere toegangsdeuren eraast zijn kenmerkend. Bij de voorhuizen ligt het accent op de voorgevels, die zonder uitzondering een symmetrische opbouw vertonen.

De oudere bijgebouwen (schuren, stallen) zijn overwegend uit hout opgetrokken. Naast een 18de-eeuwse schaapskooi, die thans als bouwval rest, is een nieuwe stenen met riet gedekte schuur gebouwd achter de westelijke boerderij. Naast elk van de voorhuizen is een (19de-eeuwse) stookhut of ovenhuis gesitueerd.

De boerderijcomplexen, waarvoor een verspreid groepswijze situering kenmerkend is, vormen een eenheid met de open, soms grote huiserven. Deze erven of huisweiden worden op de randen begrensd door vaak forse boomrijen en geconcentreerde boompartijen. De visuele relaties tussen de open huiserven, de bijeengelegene agrarische bebouwing en de bijbehorende beplantingskenmerken zijn van belang voor de ruimtelijke karakteristiek van het dorpsgezicht.

De kleinschalige opbouw in de boerderijzone door grillige ruimte-

begrenzings, beplantingen op (vroegere) perceelsgrenzen en de ruimtelijke compartimentering wordt plaatselijk ondersteunt door het micro-reliëf. Deze kleinschaligheid contrasteert duidelijk met het noordelijk gelegen escomplex en met het gebied aan de zuidzijde, langs de Ruiner A, waar lossere opgaande boombeplanting op vroegere perceelsgrenzen is opgenomen in de meer open ruimte.

Deze ruimtelijke zonering ondersteunt de herkenbaarheid van de ligging van de kleine esnederzetting op de landschappelijke overgang van hoge naar lagere gronden.

Begrenzing

Feitelijk valt het esgehucht Kraloo niet te isoleren uit de landschappelijke constellatie van de historisch bepaalde, duidelijk herkenbare esnederzetting in ruimere zin, waartoe het Kraloër veld, de Kraloër es en het beekdal van de Ruiner A behoren.

In beginsel biedt het huidige instrumentarium, waaronder de beschermde status van het Kraloër veld (heide-natuurgebied), alsmede het bestemmingsplan buitengebied van de gemeente Ruinen voldoende waarborgen voor behoud en aanvulling van de kenmerkende landschapselementen.

In aansluiting hierop richt de bescherming van het dorpsgezicht Kraloo zich op de hoevenreeks langs het oost-west gerichte deel van de hoofdweg, waar de kleinschalige karakteristiek overheerst. De deels monumentale agrarische bebouwing ligt in deze overgangszone, tussen de openheid van het escomplex in het noorden en het beekdal van de Ruiner A in het zuiden.

De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht Kraloo in engere zin, is weergegeven op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, kaartnummer 264).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke

ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.